

Комунікативна культура майбутнього фахівця: теоретичний аналіз

У статті розкривається сутність поняття комунікативної культури особистості, її структура й особливості формування у майбутніх фахівців; аналізуються поняття комунікації, спілкування, комунікативність та їх співвідношення в контексті комунікативної культури.

Ключові слова: комунікація, спілкування, комунікативність, комунікативна культура, формування комунікативної культури особистості.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливе місце в професійній освіті належить комунікативній культурі, яка власне й визначає наявність у кожного фахівця певних особистісних якостей, умінь і навичок, які забезпечують досягнення цілей у міжособистісній взаємодії з іншими людьми, дають змогу конструктивно спілкуватися, орієнтуватися на успіх у професійній діяльності, адаптуватися до нової системи взаємин у виробничому колективі, прагнути до самовдосконалення та самореалізації. Комунікативна культура майбутнього фахівця є цілісним, динамічним особистісним утворенням, що забезпечує його адаптацію та самореалізацію в сучасному суспільстві. З огляду на це, проблема формування комунікативної культури студентів вищих навчальних закладів є актуальною і потребує науково-практичного її вирішення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема формування комунікативної культури особистості майбутнього фахівця є багатоаспектною і є предметом дослідження філософських, психологічних і педагогічних наук. Так, праці вчених присвячені розумінню окремих сторін професійно-педагогічної культури: методологічної (І. Ісаєв, В. Сластьонін), морально-етичної (Е. Гришин), комунікативної (В. Грехнев, І. Комарова, А. Мудрик, І. Тимченко).

Проблема осмислення комунікативної культури як самостійного предмета міждисциплінарних досліджень знайшла відображення в наукових працях, що узагальнюють їх результати в межах різних наукових шкіл, напрямів і підходів із метою побудови загальної теорії комунікації (М. Василик, Л. Землянова, В. Кашкін, Є. Кравченко, Г. Почепцов). Значення цих досліджень для розв'язання сучасних педагогічних проблем полягає в тому, що вони дають змогу, по-перше, більш цілісно уявити комунікативну культуру особистості як предмет педагогічного аналізу і, по-друге, – дослідити педагогічні проблеми в контексті комунікативної проблематики.

Останнім часом у працях Н. Волкової, В. Грехневої, І. Комарової, С. Мусатова, С. Ольховецького, Л. Паламар, Л. Петровської, В. Полторацької, С. Рябушко, Г. Сагач, В. Тернопільської досліджувалися питання формування комунікативної культури особистості. Йдеться насамперед про дослідження щодо комунікативної взаємодії, психолого-педагогічних аспектів комунікативної підготовки студентів, педагогічні умови формування комунікативних умінь і комунікативної культури особистості.

Мета статті – теоретичний аналіз комунікативної культури особистості майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Формування комунікативної культури особистості є одним із провідних завдань педагогічної науки і досліджується в контексті міжособистісної взаємодії, культури спілкування, поведінки особистості тощо. З розвитком українського суспільства, його інформатизації змінюються й особливості комунікацій, а відтак *актуалізуються нові завдання і напрями дослідження комунікативної культури особистості.*

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що комунікативна культура є складовою частиною загальної культури особистості. У свою чергу, ми з'ясували під час дослідження, що поняття культури визначається як складний соціальний феномен, який торкається практично всіх аспектів суспільного й індивідуального життя людини. Отже, комунікативну культуру, за твердженням С. Безклубенко, можна розглядати в трьох аспектах: 1) як окремий випадок комунікації; 2) як системоутворювальний, інтегруючий соціум чинник; 3) як галузевий аспект (наприклад, поруч із художньою, естетичною, інформаційною та ін.) [3].

Ми ж зупиняємося саме на галузевому аспекті, що дає змогу, з одного боку, визначати комунікативну культуру як складову частину культури, а з іншого – простежувати її взаємозв'язок з іншими її галузями й досліджувати проблему в контексті інкультурації особистості (виробленні навичок, манери, норм поведінки, характерних для такого типу культури, відповідного історичного періоду; у цьому процесі людина підпорядковується культурним стереотипам, зафіксованим передусім у мові; інкультурація впливає на ціннісні орієнтири, ідеали, процедури розвитку творчої діяльності, систему колективних знань, поширення інформації).

Науковий зміст поняття **комунікативної культури** ми розкриваємо через сутнісний аналіз понять комунікації та комунікативності. Отож, аналіз словників засвідчив, що поняття «комунікація» (від лат. *communicatio*) є синонімом понять «зв'язок», «з'єднання», «взаємодія», «спілкування», «обмін інформацією», «повідомлення». Отже, спілкування є сукупністю взаємодій людей, спільнот, у яких відбувається обмін інформацією, вміннями та навичками, досвідом і результатами життєдіяльності. Спілкуючись, люди організують свою діяльність, обмінюються інформацією, звертаються один до одного з подякою, проханням, вимогою тощо, взаємно впливають один на одного, формуються як суспільні об'єкти. Спілкуватися означає підтримання стосунків, діловий зв'язок із ким-небудь, об'єднання для спільних дій [4, с. 1368].

Комунікацію розглядають також і як окремий випадок зв'язку, спілкування – як окремий випадок взаємодії. Такий підхід, на нашу думку, є конструктивним для тлумачення комунікативної культури як предмета педагогічного аналізу, оскільки дає змогу врахувати різні фактори впливу на формування особистісної комунікативної культури.

Реалізація комунікації як процесу передбачає наявність у суб'єкта спілкування і носія комунікативної культури різних видів умінь:

- а) загальних умінь, властивих будь-якій діяльності (І. Зимняя, О. Леонтьєв, А. Лурія); б) специфічних умінь, характерних лише для комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Одразу зауважимо, що комунікативні вміння не обмежуються лише мовленнєвими вміннями. Такі вміння є складним особистісним утворенням і містять цілу низку умінь, що відображають комунікативну поведінку людини (наприклад, соціально-перцептивні, інтерактивні вміння).

Під час дослідження ми виокремили три взаємозалежні складники спілкування, які власне й визначають аналітичну його модель: комунікативну (обмін інформацією), інтерактивну (організація взаємодії) і перцептивну (взаємовплив і взаєморозуміння). Отже, комунікативний складник спілкування визначає специфіку обміну інформацією (з урахуванням знань, умінь і досвіду) між активними його суб'єктами. Засобами комунікативного процесу є різні знакові системи: мова (тобто вербальне спілкування) та жести, міміка, інтонації (тобто невербальне спілкування). Інтерактивний складник спілкування забезпечує організацію його суб'єктами спільної стратегії взаємодії. Виділяють п'ять основних стратегій міжособистісної взаємодії: ухилення, конкуренція, пристосування, співробітництво і компроміс. Перцептивний складник спілкування забезпечує взаємне сприймання і розуміння суб'єктами один одного. Перцепція є процесом формування образу іншої людини у свідомості співрозмовника. Тоді основними механізмами пізнання іншої людини є ідентифікація та рефлексія [5].

Таким чином, спілкування як цілісний феноменальний процес ми проаналізували крізь призму обміну інформацією між його суб'єктами. Причому, в одному випадку особистість може розглядатися в ситуації спілкування як «автономний суб'єкт», в іншому – як носій системи цінностей певної спільноти, соціальної групи. Звідси, логічним є висновок про те, що комунікативна культура особистості є співвідносною з, по-перше, культурою цієї особистості, по-друге, з комунікативною культурою іншої людини і, по-третє, культурою суспільства [6].

Щодо поняття комунікативності особистості, то комунікативність у словниках трактується як здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-небудь, чим-небудь. У психологічній та педагогічній площинах «комунікативний» означає духовне приєднання, взаємодію такого ґатунку, психологічне контактування, взаємопроникнення як уключення один одного в контекст власних думок, намірів, ідей, мотивів вчинків, моральних дій тощо [8, с. 12]. Отже, комунікативність особистості можна визначити як феноменальне особистісне утворення, яке забезпечує власне справжнє «людське спілкування», що опосередковується поняттями «смісл», «діалог» (М. Прищак).

Так, поняття комунікації, комунікативності та спілкування мають різні смислові навантаження. У цьому контексті В. Айнштейн наголошував, що спілкування не тотожне комунікації. Зміст кому-

нікації – обмін інформацією, спілкування – ширше, воно включає комунікацію. Спілкування має на увазі зв'язок між людьми, в результаті якого здійснюється вплив однієї особи на іншу [1, с. 87–95].

У процесі дослідження ми встановили, що будь-яка діяльність людини передбачає взаємодію з іншими, тобто відбувається через прямі або опосередковані стосунки з іншими людьми, а отже містить комунікативний аспект. Дії, свідомо орієнтовані на смислове їх сприйняття іншими людьми, іноді трактують комунікативними діями [9]. Так, можемо констатувати, що комунікативна діяльність – специфічно-культурна форма спілкування, живий обмін інформацією між людьми за допомогою знаків і символів, за якого інформація передається цілеспрямовано, приймається вибірково, а взаємодія здійснюється відповідно до певних правил і норм та рівня соціального інтелекту учасників комунікацій.

Отже, як висновок, стверджуємо, що комунікативна діяльність є процесом, який містить систему взаємозв'язаних і взаємозалежних актів, кожен із яких є взаємодією двох суб'єктів, наділених здатністю до ініціативного спілкування людей [10].

Ми також з'ясували, що хибним є ототожнення понять «культура спілкування» і «комунікативна культура». У цьому контексті Л. Петровська визначає такі компоненти структури спілкування: пред-мет спілкування – інша людина, партнер зі спілкування як суб'єкт; потреба в спілкуванні – прагнення людини до пізнання й оцінювання інших людей, а через них і з їхньою допомогою – до самопізнання, до самооцінки; комунікативні мотиви – заради чого здійснюється спілкування; комунікативна дія – одиниця комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині (ініціативні або у відповідь дії); завдання спілкування – мета, на досягнення якої спрямовані різноманітні дії, що здійснюються в процесі спілкування [11]. Отже, спілкування включає не лише передачу і прийом інформації (як комунікація), а й сприйняття партнера зі спілкування, здійснення дії на нього.

Вчені О. Добротворий, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, Л. Петровська, О. Тюптя поняття культури спілкування аналізують у контексті комунікативної компетентності, компетентності в спілкуванні, комунікативної підготовки. Сутнісний аналіз цих понять подається через формування в людини умінь донести інформацію, підтримувати контакти, досягати певні цілі в спілкуванні.

Отже, досліджуючи проблему культури спілкування, важливим є, на нашу думку, акцентування уваги на особистості. Саме культура спілкування підкреслює гуманістичну спрямованість, у якій інша людина сприймається і визначається як найвища цінність, оскільки висока культура спілкування, за переконаннями Л. Сохань, передбачає вміння найбільш доцільно й ефективно користуватися всілякими засобами дії, максимально реалізувати свій комунікативний потенціал [12]. Ефективність взаємодії, на її думку, можна вимірювати за допомогою таких критеріїв, на підставі яких і має досліджуватися комунікативний потенціал особистості та комунікативні вміння: доцільність (придатність підібраних засобів для досягнення бажаного результату); надійність (ступінь вірогідності здобуття необхідного ефекту); продуктивність (здобуття максимальної користі, якнайповнішого використання ситуації взаємодії); економічність (відповідність витрати часу, сил і засобів цінностям кінцевого результату); безпека (мінімізація ризику несподіваних негативних наслідків) [12]. Звідси, Л. Сохань визначає комунікативну культуру як рівень опанування комунікативними процесами, коли індивід здатний розмежувати його найважливіші компоненти – взаємовідношення і взаємодію – й одночасно свідомо керувати кожним із них [12].

Аналізуючи педагогічні дослідження С. Амеліної, А. Білоножко, С. Вітвицької, Н. Волкової, А. Годлевської, К. Галацин, І. Зязюна, О. Каверіної, ми довели, що комунікативна культура особистості є однією з провідних сутнісних характеристик сучасного фахівця, одним із важливих показників рівня фахової підготовки. Комунікативна культура є складовою частиною професійно-педагогічної культури людини й особистісної культури в цілому. Саме комунікативна культура виражає міру засвоєння особистістю комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок; є вищим дієвим рівнем сформованості комунікативності як особливої особистісної якості, що сприяє успішному креативному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передачі інформації [2; 3; 5; 6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Під час дослідження ми з'ясували, що формування комунікативної культури майбутнього фахівця є складним і багатофакторним процесом. Умовно фактори формування комунікативної культури студентів можна поділити на зовнішні та внутрішні, об'єктивні та суб'єктивні, які є взаємозалежними та взаємодоповнювальними один одного. Важливими серед них є: організація навчально-виховного процесу у вищій школі, організація дозвілля, взаємодія навчального закладу і громадськості, особистісні властивості: тривожність,

емоційна стійкість, діалогічність свідомості й рефлексія, особистісні цінності, мотивація, емпатія, конформність та ін. Однак основу її формування складає досвід людського спілкування на різних рівнях (від міжособистісного спілкування до спілкування в макрогрупі).

Подальшого науково педагогічного дослідження потребують розроблення інноваційних технологій формування комунікативної культури студентської молоді, модифікація змістового наповнення навчально-виховного процесу у вищій школі в контексті формування комунікативної культури та ін.

Джерела та література

1. Айнштейн В. Г. Преподаватель и студент (вопросы общения) / В. Г. Айнштейн // Высшее образование в России. – 1997. – № 1. – С. 87–95.
2. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування у студентів вищих аграрних навчальних закладів: теорія і практика : монографія / С. М. Амеліна. – Дніпропетровськ : ДДАУ, 2007. – 360 с.
3. Безклубенко С. Аспекти морфології культури України: генезис, типологія : зб. наук. пр. / І. Юдкін, С. Безклубенко, С. Волков, Є. Причепій. – К. : Ін-т культурології НАМ України, 2011. – 288 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – С. 1736.
5. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика / Н. П. Волкова ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2005. – 304 с.
6. Галацин К. О. Моделювання процесу формування комунікативної культури майбутніх інженерів / К. О. Галацин // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. Вип. 41 / Харк. держ. акад. культури ; відп. ред. В. М. Шейко. – Х. : ХДАК, 2013. – С. 257–261.
7. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко ; гол. ред. Світлана Головка. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
8. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації. Книга для вчителя : наук.-метод. посіб. / за ред. С. О. Мусатова. – К. : Пед. думка, 2008. – 96 с.
9. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: книга для учителя и родителей / А. Б. Добрович. – М. : Просвещение, 1987. – 207 с.
10. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта : учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – 2-е изд., стереотип. – Киев : МАУП, 2002. – 256 с.
11. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 6–31.
12. Сохань Л. В. Життєвий потенціал – і нноваційний ресурс особистості як суб'єкта життя / Л. В. Сохань // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін. – К. : ІС НАНУ, 2005. – С. 322–331.

Панченко Виктория. Коммуникативная культура будущего специалиста: теоретический анализ.

В статье раскрывается сущность понятия коммуникативной культуры личности, ее структура и особенности формирования у будущих специалистов; анализируются понятия коммуникации, общения, коммуникативности и их соотношение в контексте коммуникативной культуры. Отмечается, что реализация коммуникации как процесса предполагает наличие у субъекта общения и носителя коммуникативной культуры разных видов умений: общих умений, присущих любой деятельности, и специфических умений, характерных только для коммуникативно-речевой деятельности. Выделены три взаимосвязанные составляющие общения, которые собственно и определяют аналитическую его модель: коммуникативную, интерактивную и перцептивную. Коммуникативность личности определяется как феноменальное личностное образование, которое обеспечивает настоящее «человеческое общение», что опосредуется понятиями «смысл» и «диалог».

Ключевые слова: коммуникация, общение, коммуникативная культура, формирование коммуникативной культуры личности.

Panchenko Victoria. Communicative Culture of the Future Expert: Theoretical Analysis. The article reveals the essence of the concept of communicative culture of personality, its structure and features of formation of future professionals; explores the concepts of communication, conversation, communication and their relationship in the context of communicative culture. It is noted that the implementation of communication as a process implies that the subject of communication and media communication culture different types of skills: general skills inherent in any activity and specific skills unique to communicative-speech activity. Three interrelated components of communication that actually determine its analytical model are identified: communicative, interactive and perceptive. Communicative personality is defined as a phenomenal personal formation, which provides a true «human communication», which is mediated by the concepts of «sense» and «dialogue».

Key words: communication, conversation, communicative culture, the formation of communicative culture of personality.